

Dr. Fr. Ilešić:

Benjamin Franklin v naši književnosti.

Benjamin Franklin (1706—1790) je pri nas v širših krogih večinoma znan le kot iznajditelj strelovoda. Manj je že takih, ki poznajo njegovo državniško delovanje, a redkokje se kaj čuje o njegovem vzgojiteljskem delu. In vendar je bil Franklin pravi vzgojitelj svojega severoameriškega naroda.

Koliko je Franklinovo narodno-vzgojno literaturno delo seglo do naših mej, to je predmet sledeče razprave.

I.

Najprej se nam je pomuditi pri Valentinu Vodniku in njegovi "Veliki pratiki," ki je izhajala od l. 1795—1797. Vemo pač, da je Vodnika na potrebo take poljudno-poučne publikacije opozarjal baron Žiga Zois; a s tem dejstvom nismo kulturnega ozadja "Pratike" bolj pojasnili, le drugo osebo smo postavili v središče vprašanja. Važnejše je za nas, da je Zois Vodniku, ko mu je dal pobudo za "Pratiko", poslal svoje "stare žepne eksepljarje koledarjev." Vodnik je imel torej pri svojem delu razne tuje vzorce pred seboj ter je njegova "Pratika" le eden izmed pojavov poljudno-vzgojnega dela, v čigar službo je jožefinsko prosvetiteljstvo postavilo tudi koledar.

Za Marije Terezije je izšlo več odredb proti "mit albernem nud unflautigen Dingen angefüllten Kalendern," kjer so bile čudne zgodbe o solnčnih ali luninih mrkih, neslani tolmači o puščanju na žili, o purgiranju in razno praznovanju. Prodaja takih domačih ali inozemskih izdelkov se je v avstrijskih dednih deželah prepovedala. Ukazalo se je, naj se gleda na to, da se postavijo boljše knjige te vrste, kjer bi ne bilo onih abotnost, pač pa "Sachen zum nützlichen Unterrichts des Volkes."

Zdi se, da se je v naših deželah s tem uvedlo učilo, ki ga je prvi z uspehom rabil vzgojitelj Amerike Benjamin Franklin.

Ta je od 1732—1757 izdal "Koledar (Almanach) ubogega Riharda," ki mu je bil pravi naslov: "Richard Saunders," in sicer v nakladah

po deset tisoč izvodov. "Da ich bald bemerkte, dass er allgemein gelesen wurde," pravi Franklin sam, "und dass kaum ein Ort in der Nachbarschaft ohne diesen Kalender war, so betrachtete ich ihn als das geeignete Mittel zur Verbreitung von Belehrung und Bildung unter dem Volke, welches kaum andere Bücher kauft. Ich füllte deshalb den zwischen den merkwürdigen Kalendertagen offen bleibenden Raum mit Sentenzen und Sprichwörtern aus, um den Volke besonders Fleiß und Sparsamkeit einzupflanzen, welches allein Wohlstand zu schaffen und die Ausübung der Tugend zu sichern vermögen..." 2

"Ubogi Rihard" je svojo moralo kril najrajši s humorjem in šaljivostjo, a povsod je bilo čuti njegov glavni nauk, da Bog pomaga le tistim, ki si sami pomagajo.

Razne pregovore iz vseh 25 letnikov "Ubogega Riharda" je Franklin zbral v enoto ter jo kot ogovor modrega moža Abrahama priobčil v uvodu koledarja iz l. 1757 ("Pot k bogastvu").

Ta spis nas stavi v sledeči položaj: Ljudje so na sejmju tožili, da so slabi časi, da je plačevati mnogo davkov. Stari Abraham je temu sicer pritrdil, a dodal, da si sami nalagamo še hujše davke; lenoba na pr. nam dvakrat toliko jemlje kakor gosposka, potratnost nam jemlje trikrat več, a neumnost štirikrat več. Zato si pa tudi sami lahko pomagamo iz težav; saj kakor pravi ubogi Rihard v svojem koledarju za l. 1733, "Gospod Bog pomaga tem, kateri si pomagajo sami..." Kaj to

1 O tem glej: Oesterreichischer Schulbote 1857, str. 26 po "Kais. k. k. Theresianisches Gesetzbuch..." (Wien, 3. Aufl. 1789) — Kako važno prosvetno vlogo so igrali koledarji in almanahi pri prvih pojavih srbskega preporoda, o tem gl. na pr. dela P. A. Zabolotskega: "Očerki ruskogo vplivanja vi slavjanskihi literaturah novogo vremena," I, 1. Varšava, 1908, str. 90 in vsled.

2 Auerbach Fr., Benjamin Franklin, sein Leben, von ihm selbst beschrieben. 1879, str. 29. (V Binzerjevi izdaji: I, str. 105.)

pomaga, boljših časov želeli in upati! Bodimo sami drugačni in časi se bodo tudi izpremenili... Kdor ne ume tako hraniti kakor zaslužiti, ne zapusti ničesar, najsi se tudi do smrti zmuči. Kakor dobljeno, tako izgubljeno, moremo reči o mnogem lepem tolarčku od te dobe, odkar so naše žene radi kave pozabile na šivanje in tkanje in mi možje radi vina in punča na motiko in kladio... Mislite li, da skodelica kave, steklenička vina, kaka tančica, finejša obleka, včasih kaka vožnja na sprehod ne pomeni mnogo?... Trgovsko blago in nakit!... Kupi, česar ne potrebuješ in brzo boš prodal, brez česar ni mogoče živeti... Poznam ljudi, ki se za lepo cunjo radi postijo... Škrat, žida, žamet ugašajo ogenj v kuhinji... Takemu tiranstvu razvad se sami podrobujete!"

"Nemalo sem se radoval," pravi Franklin na koncu tega spisa, "nad tem mojem Abrahamom, ki je tako dobro uporabil, kar sem učil 25 let v svojih koledarjih." Da bi sam dal dober zgled, kako da ni treba kupovati nepotrebnih stvari, ni kupil na onem sejmju suknje, kakor je nameraval, ampak je obdržal še staro.

Ves gori očrtan govor Abrahamov je bistveno sestavljen iz rekov "Ubogega Riharda" oziroma Franklina samega. Spričo tega pa izjavlja Franklin, želeč se ogniti občutku ničumnosti ali bahavosti, da ni "niti desetina one modrosti njegove lastnina, ampak da je skoro vse uspeh njegovega paberkovanja na polju zdravega človeškega razuma vseh narodov in časov."

"Ta opis (Pot k bogastvu)," poroča Franklin sam, "so vse povsod zelo odobraval, vsi častopisi severne Amerike so ga odtiskovali, na Angleškem in Francoskem je izšel posebe... in ker je spis svaril pred nepotrebnimi inozemskimi rečmi, so mnogi mislili, da je v Pennsilvaniji znatno pripomogel k nastanku one rastoče imovitosti, ki jo je bilo opaziti več let po njega objavi."

1 Spis je natisnjen v "Benjamin Franklins Leben und Schriften, bearbeitet von D. A. Binzer," IV. str. 95 in sled.

V češki jeziki je ta Franklinov spis prevedel Jcs. Jungman.

Nemški prevod nahajam kakor češkega v čitankah, a tudi v posebnem izdanju: "Der Weg zum Wohlstande oder ein Wort zur rechten Zeit. Etwas fuer Jedermann" (1811). Nemški prevajalec je hotel v težkih vojnih časih svojim rojakom dati "več ko dober svet" ter jim je dal ta Franklinov ključ, pri tem pa je z ozirom na čas in krajevne razmere izpremenil nekatere manjše stvari.

Iz nemščine je v slovenščino Franklinov spis prevzel znani učitelj slovenščine na graški univerzi, J. Primic ter je svoj prevod l. 1812. izdal v Gradu pod naslovom: "Prava pot k dobroti stanu, ali ena beseda ob pravih časih. Nekaj za vsakega človeka. Na prvo iz Angleškega v Nemški, zdaj pak s privolenjem Višje Gosposke v Slovenski jezik prestavljena." Primic pravi v uvodu, da je spis poslovenil "iz ljubezni do Slovencev," podaja Franklinov življenjepis ter ga končuje z besedami: "Ljubeznivi, mladi Slovenci, al se niso per branju od življenja tega imenitnega ino slavnega moža v tvojem serci žele vžgale njemu enak postati?"

Že Franklinov izvirnik je imel več rekov v verzih. Nemški prevajalec iz l. 1811 je njih število še pomnožil. Primic je te verzve moralizujoče vsebine prevzel prilično natanko; podomacil je na pr. verzve: "Find'st du an Leckeren nur Geschmack, so bleibst dir nur der Bettelsack" takole:

"Goste pojedine
strehe podero,
suknje raztrgajo,
po sveti poženo."

S takimi nazornimi izrazi se je Primic približal stališču svojega preprostejšega naroda, kakor je to umel Vodnik. Značilno je, da je Primic na koncu knjižice del Vodnikovo pesem "Dramilo" pod naslovom: "Pesem na Slovence," torej pesem, o katere koncu je Zois rekel, da je več vreden ko zlato.

(Dalje prihodnjic.)

Ivan Podrobnik:

Vragov eksperiment.

"Hvala," je rekel oni in je vstal. Počasi je spravljal vse stvari, razen denarnega aparata, nazaj v kovček, ga je vzel v levico in klobuk v desnico ter se je priklonil. Jezeršek mu je nehoti prožil desnico, a oni se je le še enkrat priklonil in je rekel s tenkim nasmeškom: "Vaša roka in moja ne gresta skupaj. Sicer pa ostanova vseeno lahko prijatelja. Želi mvam vso srečo in dovolj pameti, da bi nikdar ne obžalovali te ure. Na svidenje!"

Do vrat so se slišali njegovi koraki, potem nasenkrat nič več.

Jezeršek se je stresel. Pogled mu je padel na denar. Naglo ga je vrgel v blagajno, spravljal aparat v žep in je skoro bežal proti domu. Zdal se je ga bilo groza in zdelo se mu je, da se ne bo upal po noči nikdar več v uradne prostore.

Drugi dan je bila sobota in Jezeršek se je moral pripravljati na pridigo. Silno je bil radoveden, kako jo bo spravil v sklad s svojo pogodbo. Ali kakor dober omen se mu je zdelo, da je govoril evangelij jutrišnje nedelje ravno o usmiljenem samaritanu. In sestavi si je z nenavadno hitrostjo prelep, govor o ljubezni do bližnjega; in celo njemu nepričakovano lepe misli in besede so se mu kar same ponujale. In vrhu vsega je slučaj hotel, da ga je župnik naprosil, naj ima on veliko mašo ob desetih, sam pa da radi prehlada opravi jutranjo božjo službo brez pridige.

In tako je stopil Jezeršek na prižnico in je pričel. Na koru je zapazil nadučitelja Jedveščka, ki je prihajal čisto sem iz svoje vasi; a to ga je le še bolj podžgalo, kakor da bi hotel onemu pokazati, kaj zna, ako ga je volja. In po maši se mu je Jedvešček celo pridružil, — bila sta oba olikana človeka ter sta kljub vsemu nasprotstvu skoro prijateljsko občevala in se rada družila.

"Ali veste, gospod kaplan, da niste še nikdar tako lepo govorili?" ga je pozdravil Jedvešček in v očeh se mu je videla odkritosrčnost. "Da, naravnost rečem, da lepšega cerkvenega govora sploh še nisem slišal. Samo da bi to zlaht-

no vince, ki ste ga danes točili, res tudi sami pili, — pa brez zamere, gospod kaplan, he-he!"

Jezeršku bi bila zadnja opazka v prejšnjih časih najmanj pokvarila zadovoljnost, ki jo je občutil ob vsakem novem priznanju njegovega govorilnega daru; danes se je polvalno skoro prestrašil. Ali ne gleda satanovo kopito iz nje? Ako začnejo biti taki zadovoljni z njim... Ali pokazati tega ni hotel in obrnil je rajši na šalo ter je smeje se odgovoril:

"Kar se tega tiče, se lahko brez skrbi zvalite v prvi jarek; ako pridem mirno, vas samaritanško izvlečem ven!"

"Hvala lepa. Mislim si lahko, pod kakimi pogoji. Ostanem že rajši na cesti."

Popoldne je Jezeršek delal do pozne noči, in ko je drugi dan gospod iz mesta končal revizijo, mu je ves vesel stisnil roko.

"To se vedno iznova vidi, s kakimi nasprotniki imamo posla," je vzkliknil. "Zdal vam že lahko povem, gospod kaplan, da smo po raznih znakih pričakovali skoro poloma našega društva. Ali mesto deficita kar desetisoč prebitka, to je divno! Gospod kaplan, omenil sem vam pa ono stvar bolj radi tega, da jim zdaj pošteno posvetite. To morate popisati, pa seveda vse vi sami, ker tako noben drug ne zna."

Ali kakor bi bil Jezeršek to prej z največjim veseljem storil, — zdaj ga je ob revizorjevih besedah obšel neprijeten občutek... Pomislil je le za hip, a že je videl: kakor bi stvar obrnil, bi se lahko okrenila, da bi se pokazala vsaj kakor nekako omalovaževanje pogodbe... In to namreč že tretji dan... Sicer bi se že dalo izogniti... ali vseeno — rajši ne... res ne!

"Ne, gospod revizor, sam ne morem... Rekel bi kdo, pa bil tudi najboljši prijatelj, da sem sebe hvalim. In nazadnje sem storil le svojo dolžnost... Ako imam nekaj talenta za te posle, — saj se je tudi pričakovalo to od mene... Ne, kar vi ali pa kdo drugi napravite; ali prosim vas, da pri tem moje osebe niti ne omenjate več, nego je absolutno potrebno... In rajši bi, da članek ni poleničen, nego kolikor mogoče stvar-

no poročilo. To tudi veliko bolj imponira," je počasi pristavil.

Revizor ga je malo začudeno pogledal, ali silil ni več vanj, tako odločno je bil on odrekel.

Čisti dobiček, kolikor ga je bilo v tamen odločenega, je Jezeršek razdelil med potrebne župljane popolnoma po načelih nepristranosti. Silil ga je v to čuden občutek, kakor da bo njegov spopogodnik tako bolj zadovoljen... Da, ne samo ob ti, nego tudi ob raznih drugih prilikah mu je bilo, kakor da onega ne sme čisto prezreti; in dasi se je popolnoma jasno zavedal, da te stvari nimajo s pogodbo pravzaprav ničesar opraviti, zgodilo se mu je samo, da je iz omenjene obzirnosti inapravil ravno nasprotno od tega, kar je običaval prej, ker... no, ker ni bilo dvoma, da so bila vsa njegova prejšnja dejanja hotoma in nehotoma naperjena naravnost proti onemu, pa je bilo že to dovolj vzroka, da zdaj ne sme biti več tako... Zakaj, ne samo, da bi Jezeršek onega ne bil mogel več sovražiti, — niti ne z onim prejšnjim imaginarnim, takorekoč platonskim sovraštvom (ah, saj tudi nam najbolj gorečim vernikom ne posejdi, da bi hudobnega duha le na pol tako živo sovražili, kakor žalibog znamo sovražiti svoje mejaše, svoje konkurente, svoje zasmehovalec in druge svoje protivnike!) — Jezeršek je čutil naravnost neko simpatijo, vdanost do njega, pa bodisi tudi samo iz človeškega, popolnoma subjektivnega stališča, kakor v političnem življenju nasprotnega kandidata lahko spoštujemo in radi vidimo, a ga vseeno ljuto pobijamo. Priznati je moral, da mu oni ne samo ni napravil nič hudega, nego — in to ne le glede na njega takratno zadrego, — nego da mu je naravnost šele omogočil, da je mogel storiti dobrege, kolikor je hotel.

In trosil je Jezeršek dobrote okrog sebe z obema rokama. Ali ne dal Bog, da se je v ta namen le dotaknil skrivnostnega aparata. Ne, kolikor je bilo denarja oni večer že izdelanega, ga je sicer uporabil, a natanko ga je prešel in sklenil je, da ga bo vsega nadomestil iz tekočih dobičkov. Saj pa tudi ni bilo treba, da bi se bil zatekel k onemu vendarle ne baš častnemu vreletu:

nosti vzor, začetek in konec! — Ali čistiš Ketteja, ali čistiš Murna?"

Petru so se zasvetile oči.

"No, glej! Angela Ketteja se pogledala ni in o Almi je boljše, da ne govorim. Edina rešitev bi bila zate, da so tvoji verzi strahovito slabi. Slabi verzi napravijo zmirom dober vtisk, ker razodevajo blagega človeka. Pokaži mi svoje verze!"

Peter je zalučil papir preko izbe na Štefanovo posteljo in Štefan je bral. Bral je in zmirom bolj žalosten je bil njegov obraz.

"Ti nisi blag človek, Peter, zdi se mi celo, da si poet! Verzi, ki si mi jih zdajle pokazal, bi mi bili napravili še slično veliko radost; no, coj, Peter, pa so mi napolnili srce z bridkosti. Prosim te, ker te imam rda: raztrgaj vse te in take papirje, sežgi jih ter razpihaj pepel na vse štiri strani. Nato pa sedi ter iščaj praktične razmere!"

Peter se je okrenil v postelji, tako da mu je zasijala svetloba v lice, in je pogledal Poljanec naravnost v obraz.

"Vse je bila resnica, kar si govoril, Štefan Poljanec! Saj jaz ne maram gledati na svoje čevlje, saj je čisto prav, da gledajo nanje drugi! Saj jaz ne maram, da bi ostal tu doli, saj ho-

čem sam, da se vzdignem visoko! Saj jaz ne maram, da bi me kdo ljubil, saj je čisto dovolj, da ljubim sam! Saj jaz ne maram, da bi živel vesele, poznam svoj delež in ljubim ga! Ne jaz — ti, Štefan Poljanec, ti si se izgubil; ti si se izgubil in zdaj — uvažuj!"

Štefan je sklonil život, oprl se je z rokama ob posteljo in je strmel z velikimi očmi.

"Kako se pišeš?"

"Peter Novljan!"

"Tako! Hvala! Mislim sem, da se pišeš —" Legel je na posteljo, položil je roko pod glavo in je stisnil oči.

"Mislim sem, da se pišeš Štefan Poljanec."

In premišljeval je žalosten.

"Kaj ni konec? Kaj se res vrti v kolobarju? Gospod Valentin umira, ko je že zdavnaj umrl — mene, sina njegovega, je obsenčilo spoznanje — in glej, že se mi je porodil sin. V kolobarju, brez konca!"

Zadremal je v žalostnih mislih, in ko je zadremal, je ugledal ob vznožju Matildo in Petra Novljana. Sedela sta tesno drug ob drugem, držala sta v roki stare, mastne karte, molčala sta in sta gledala v strop in sta — uvaževala praktične razmere.

(Dalje)

Poslednji dnevi Štefana Poljanca.

Komaj jo je bil ugledal, je odprl oči, zakaj luč mu je bila zasijala v obraz; gospodinja je pri nov tovariš, ki mu je bilo ime Peter. Gospodinja, suha, zgrbljena, dolgočasna in pobožna žena, je postavila svetilko na mizo, ozrla se je po strani na Poljanca in je šla. Peter je vrgel knjige na police in je legel oblečen na svojo posteljo ob drugi steni. Mlad študent je bil, toliko da mu je poganjalo pod nosom; nosil je podkovane kmečke škornje, toda bil je dolg, suh in bleđkast.

Legel je na posteljo tako, da je sijala luč na papir, ki ga je držal v roki in ki je bil drobno popisan.

Poljanec se je vzdignil.

"Peter," je izpregovoril z očitajočim glasom, "Peter, ali delaš pesmi?"

Peter se je komaj ozrl.

"Pesmi!"

"Ne delaš pesmi, Peter, prosim te, ne delaš jih! Jaz imam izkušnje v tej stvari, verjemi, Peter! Za koga pa delaš pesmi? Za ljubico?"

Peter se ni ozrl in ni odgovoril.

"Ne delaš jih za ljubico! Julijo še Prešerna ni marala. Zato, misli, ker je bil siromašen advokat! Ne — zato, ker j edelal pesmi. In ti, Peter, še advokat nisi! Poslušaj moje nauke, Peter! Če ti pride rima na misel, izroči jo vragu in uvažuj rajši praktične razmere!"

"Kaj?"

"Praktične razmere! Poznal sem poeta, o Peter, ki je bil poleg tebe kakor gora ob krtni. In kaj misliš? Sinoči ga je srečal Petrin in mu je rekel: Škoda, da si se tako izgubil! — In prav je imel Petrin. Poezija zanesle človeka previsoko, tako, da ne vidi več svojih čevljev, temveč samo še vso prostrano domovino in ves prostrani svet. Objokuje domovino in jo obsoja in ji daje nauke, pa še toliko ni vreden, da bi si dal čevlje zakrpati. Kristus je odrešil svet, s križa pa ni stopil in žaloste nje bil. Ti, Peter, nisi Kristus in tudi križati te ne bodo, ampak resnično ti povem: zgodilo se bo, da tvoji čevlji ne bodo zakrpani. Ali gleda tvoja ljubica na tvoje verzve? Na tvoje čevlje, Peter, na tvoje čevlje! In tvoja ljubica je, kakor naravno, vsega človeštva in vseh čed-

